

ЩЕ СЪДНЕ ЛИ XXI ВЕК МЕЧТАТА НА ЛОРД БЕВЕРИДЖ- ДА НЯМА БЕДНОСТ И СОЦИАЛНО ПОДПОМАГАНЕ?¹

Доц. д-р Ярослава Генова

Юридически факултет

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

Социалното подпомагане, като философска идея и като действаща правноорганизирана система, е неразривно свързано със състоянието на бедност, което се разглежда едновременно в качеството на тежко лично положение и на важен обществен проблем. По тази причина, социалното подпомагане може да бъде определено като практически необходим, но вътрешнопротиворечив елемент от битието на съвременната социална държава. В бедността социалното подпомагане намира своето основание за съществуване. На бедните, на материално нуждаещите се граждани социалното подпомагане помага². Изкореняването на констатираната бедност, обаче, както и предотвратяването на бъдещо пропадане под чертата на бедността, до момента се оказва непостижимо на практика, дори в най-силно развитите социални държави на света. Подобни трайно положителни резултати за благосъстоянието на хората очевидно са над възможностите, а твърде често и извън непосредствените цели, на съществуващите системи на социално подпомагане, на българската в частност. От тук лесно се прозира изначално заложеното при изграждането на тези системи противоречие: с техните несъвършени механизми и ограничени средства, те наистина осигуряват закрила срещу най-критичните и неприемливи от хуманна и обществена гледна точка житейски прояви и последици на нищетата, но по косвен начин допринасят за поддържане на бедността като status quo на индивидуално и на обществено ниво.

Този проблем е известен по-общо като „капан на бедността“³. Факт, със сигурност отнасящ се за България, е, че и лицата, които получават социални помощи, на практика си остават под действителната линия на бедността⁴. Материалните им проблеми получават по пътя на социалното подпомагане само частично разрешение.

¹ Статията е написана в рамките на изследване, финансирано от Фонд „Научни изследвания“ на ПУ „П. Хилендарски“, като ФП 17 ЮФ 003.

² Средкова, К., Социално подпомагане, С., Сиби, 1998, с.10; Мръчков, В., Осигурително право, С., Сиби, 6-то изд., 2014, с.46.

³ Съботинова, Д., Идеята за безусловен базов доход- поява, развитие и приложение, с.40-41, достъпно в интернет на адрес : researcheambfu.bg:8080/jspui/bitstr/123456789/.../BFU_BP_2015_1_Sabotinova.pdf

⁴ Вж. например Богданов, Г., Захариев, Б., Анализ на ситуацията по отношение на схемите за минимални доходи в България, преглед на националните политики, доклад за България, април 2009, поръчан от Европейската комисия, с.13-14, достъпен в интернет: ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=9022&langId=bg

Откъсването от системата на социалното подпомагане, въпреки това, се случва трудно и, в крайна сметка, става дори нежелано от потребителите на иначе незадоволителните по размер и по качество социални помощи и услуги. Механизмите на самата система не насърчават достатъчно, нито подпомагат ефикасно излизането от нея. Сериозен възпиращ ефект има и страхът от попадане в една не по-добра „сива зона“ на обществото, в която са гражданите без право на някакъв вид социално подпомагане, но и без достатъчно средства, за да водят наистина достоен и независим живот, или за да преодолеят сами застигнали ги тежки обстоятелства⁵. Социалното подпомагане, по този начин, отдавна е влязло в ролята на „необходимо зло“ - всеки критикува неговите слабости, нежелани странични ефекти и недъзите при функционирането на системата, но и всеки приема, че на този етап държавата, обществото и бедните хора просто не могат без него. Единственият мислим изход от „капана“ на тази концепция звучи хем елементарно, хем утопично: да стане така, че никой да няма нужда вече от такива социални помощи. Да стане така, че добре познатите на системите за социално подпомагане категории уязвими от материална и физическа гледна точка граждани да добият по някакъв начин трайно обезпечаваща нуждите им материална сигурност.

Както е широко известно, историческият по значение доклад на лорд Беверидж „Обществено осигуряване и свързаните с него служби“ от 1942г. стъпва именно на тази революционно звучаща идея: проблемът с бедността не е неразрешим. Само че планът за реформиране на британското обществено осигуряване, предложен в доклада, въпреки всичките си новаторски приноси и концептуални достойнства, не позволява тази идея да се осъществи в желания мащаб. Като цяло, общественосигурителните системи допринасят много за материалната сигурност на широки слоеве от обществото, но колкото и усилия да са положени за тяхното развитие и усъвършенстване, фактите до момента показват, че осигурителна закрила за най-бедните и нуждаещи се граждани или се предоставя под формата на символични по вид и размер неконтрибутивни обезпечения, или изобщо липсва. Някои ключови елементи от плана на лорд Беверидж, обаче, са изиграли роля не само за оформянето на съвременната концепцията за социална сигурност. Те имат принос и към историята на една друга мащабна социалноправна идея, която все още няма почти никаква практическа реализация, но от края на XX век и особено днес, в началото на XXI век. все по-активно се дискутира на различни нива, като възможна алтернатива, чрез която социалната държава да победи най-сетне бедността. Става въпрос за идейните течения, обосноваващи и изследващи различни възможности за въвеждане на т.нар. универсален базов доход.

⁵ Цит.съч., с.3: „Ако лицето не отговаря на формалните критерии, но е в нужда или е изложено на риск, практически то няма достъп до социална помощ“. В тази сива зона влизат и т. нар. „работещи бедни“- вж. напр. Мръчков, В., Субективно право и субективни трудови права, С., Сиби, 2017, с.42.

Сред възгледите, заради които лорд Беверидж бива причисляван към ранните британски теоретици на универсалния базов доход⁶, е, на първо място, убеждението му, че подходът към материалната несигурност и към риска от нищета трябва да бъде колкото е възможно по-универсален що се отнася до категориите обезпечавани граждани, а паричните престации за тях трябва да бъдат в еднакъв размер, подsigуряващ основните жизнени потребности. На второ място, именно Беверидж е изключителен противник на подходния критерий при отпускане на социалните плащания, определяйки го като практика, противоречаща на човешкото достойнство в съвременния свят. А комбинираното действие на реформираното обществено осигуряване и свързаните с него служби- медицинското обслужване и семейното подпомагане, би трябвало, в крайна сметка, да изкорени бедността до степен, че да няма нужда от специфично законодателство и служби за социално подпомагане на бедни.

Възможно ли е през настоящия XXI век да се постигне мечтаният от лорд Беверидж революционен резултат - да няма повече нужда от специфичните и страдащи от множество различни недостатъци социални помощи и услуги, предназначени за бедни, за болни или за самотни хора, ако се въведе социално плащане от съвсем нов вид, основано на идеите за т.нар. универсален базов доход? Би ли могло да се стигне по този път до елиминиране на най-слабия и най-проблемен елемент от социалната държава- системата на социалното подпомагане? Ясно е, че настоящата статия няма как да даде самия отговор, а може единствено да предложи един хипотетичен поглед към темата.

В резултат на историческото наслагване и еволюция на различни идеи, обосновани от изтъкнати учени в областта на икономиката, социалните и хуманитарните науки, както и на обсъждането на тези идеи на различни национални и международни нива, към момента съществува утвърдено определение за универсален базов доход, въпреки че самото наименование често се заменя със сродни изрази, като например безусловен базов доход или граждански доход. Безусловен базов доход е доход, безусловно отпускан на всички, на индивидуален принцип, без подоходен критерий, нито изискване за полагане на труд. Той представлява нещо принципно различно от познатите разновидности на гарантиран минимален доход, които в момента са установени в социалните законодателства на редица европейски държави⁷. В частност, що се отнася до България, безусловният базов доход трябва да се разграничава, въпреки словесната близост на термините, от гарантирания минимален доход, който изпълнява, на първо място, ролята на входящ подоходен тест за нуждата от месечни социални помощи по Закона за социално подпомагане, и съобразно чийто размер се определят и диференцираните размери на тези помощи.

⁶ Съботинова, Д., цит.сч., с.33.

⁷ Това е установеното общоприето определение от Световната мрежа за базов доход - The Basic Income Earth Network (basicincome.org)

Трябва да се различава категорично и от минималната месечна работна заплата, която е с първична функция на долен праг при договаряне на заплащането за полагане на наемен труд.

Яснотата спира до определението. То закрепва само една много обща рамка: става въпрос за известно количество парични средства, които да се превърнат в общодостъпна социална даденост за човека, по подобие на общодостъпните естествени жизнени условия, на които всички разчитаме - въздух, вода, светлина. Твърде разнообразни са, обаче, теориите за същината, начина на прилагане, размера, финансирането, целите и резултатите от въвеждането на безусловен базов доход. От тук, твърде различни са и мненията и прогнозите дали е реално възможно, и дали изобщо е желателно въвеждането на гарантиран базов доход. Опитите за ориентиране в съществуващите теории и за извличане от тях на общи елементи на понятието за универсален базов доход са довели до разграничаване на някои основни линии, по които възгледите на различните автори се срещат и групират. Най-ясно очертаващи се са две такива линии⁸. Първата се характеризира с това, че гарантираният базов доход се разглежда в качеството му на фактор, който се противопоставя на утвърдените за обществото, икономиката и правото значения на труда и заетостта. Втората теоретична ос върви от критиката на социалното подпомагане към гарантирания базов доход, като нов инструмент за по-ефикасна борба с бедността и пораждащите я или произтичащи от нея други социални проблеми.

Следващите редове ще бъдат насочат само към онези виждания, при които футуристичната концепция за гарантиран базов доход е изградена в противовес на действащата концепция за социално подпомагане. В това направление от теории и моделите за гарантирания базов доход липсва специфичен български принос⁹, затова по необходимост ще бъдат посочени, и то без претенции за изчерпателно и задълбочено проучване, някои по-популярни чуждестранни идеи. След Беверидж, в британската теоретична мисъл само един друг негов съвременник, Райс-Уилямс, предлага въвеждане на гарантиран доход за всички под формата на постоянна по размер социална помощ, но лишена от познатите сложни процедурни формалности. Все пак в неговата идея са съхранени традиционни черти на социалното подпомагане, като насочеността към семейството, а не само към индивида, както и отказът да бъдат подпомагани работоспособните, но нежелаещи да работят лица¹⁰. Що се отнася до теориите, чиято родина са Съединените американски щати, името на Милтън Фридман се свързва с обосноваването на т. нар. отрицателен данък върху доходите, който

⁸ Съботинова, Д., цит. съч. с. 37-38; Martin, Ph., Ideas, Controversies and Proposals About the Universal Basic Income in France. In: Journal of Social Security Law, Issue I, 2017, p.37.

⁹ Това твърдение трябва да бъде прието с уговорката, че е валидно за проведеното от авторката на настоящата статия ограничено по обем и време библиографско проучване. Не изключено да има български учени от различни области на познанието, които в свои съчинения да са застъпвали идеи и виждания, съдържащи елементи от общата концепция за освобождаване на индивида от нуждата да се грижи за прякото парично обезпечаване на базовия си жизнен стандарт.

¹⁰ Rhys-Williams, J., Something to Look Forward to, 1943q Macdonald, London.

включва не само идеята за доплащания за бедните в рамките на така реформираната данъчна система, но и премахване на голяма част от системата за социални услуги с цел спестяване на ненужни бюрократични разходи. Желанието му е всъщност отрицателният данък да бъде приет за заместител на всички програми за предоставяне на социални помощи.

¹¹ Много по-нова, но още по-смела е идеята на Чарлз Мъри от 2006г. социалната държава да замени всичките си служби и услуги с всеобща безвъзмездна годишна помощ от 10 000 долара¹². Другият американски автор, който вижда несъвместимост между отпускането на базов доход и паралелното съществуване на социални помощи е Дейвид Фридман¹³. Що се отнася до френските теоретици¹⁴ на идеята за универсален базов доход, много от тях споделят обща гледна точка за социалното подпомагане, което не значи, че има единство идеологическите им позиции във връзка с ролята на базовия доход. Някои автори предлагат универсалният базов доход да замени сложната френска система, която понастоящем включва няколко вида гарантирани минимални доходи, като крайният целен ефект ще бъде опростяване и рационализиране на системата за социално подпомагане и надграждане на нейните функции във връзка с борбата с бедността. Това може да се определи като функционална теория, близка до нео-либералния подход на М. Фридман. Друга част от френските автори свързват въпроса за универсалния базов доход с въпроса за основните права и за връзката между правата и условията за ползването им. Така Жан- Марк Фери вижда гарантирания базов доход като основно право на дееспособните граждани, докато за издръжката на децата би трябвало титуляр на престацията да бъде семейството. Гарантираният базов доход, според този автор, не бива да повтаря модела на повечето съществуващи социални права от сферата на общественото осигуряване и на социалното подпомагане, чиито процедурни рамки обвързват правото с определени задължения. Обвързването на гарантирания базов доход с гражданството би трябвало да върви ръка за ръка и с придаване на ново съдържание и значение на основното право на труд. В този смисъл, гарантираният универсален доход би освободил гражданина от онези фактически ограничения на неговите предпочитания и воля, които днес са чести странични ефекти от действието на правото на труд и на правото на социално подпомагане, традиционно уреждани като алтернативни права. В сравнение с незадоволителните резултати на социалното подпомагане при борбата със социалното изключване и изолация, гарантираният „граждански“ базов доход, като универсално материално обезпечение, би довел и до нови форми на социална интеграция, основани на едно ново осъзнаване на социалната стойност на труда, полаган извън трудовия пазар.

¹¹ Съботинова, цит. съч., с.34, с.36

¹² Пак там, с.36.

¹³ Пак там.

¹⁴ Следващото изложение се опира на статията на Martin, Ph., цит съч. с.37-38.

Проблематиката, свързана с универсалния базов доход, несъмнено е позната и има своя отзвук на българска почва. Това не означава, че до момента тя е била предмет на сериозно и задълбочено проучване, нито на значим обществен и политически дебат. Наличните данни показват, че универсалният базов доход все още се възприема и обсъжда основно като любопитна идея. Разисквания е имало главно в медиите и социалните мрежи, особено по повод започналия в края на 2016г. във Финландия експеримент за реално предоставяне на безусловен базов доход за пилотна малка група лица¹⁵. Могат да бъдат открити изказани мнения от синдикални лидери, от икономически експерти, от някои политици¹⁶. Съществува дори страница в интернет за популяризиране на проект за въвеждане на безусловен базов доход за България, но, за съжаление, лицата, свързани с него са анонимни¹⁷. За разлика от други европейски държави обаче, в България все още не е имало никакви конкретни политически инициативи и стъпки към практическото разработване на някакви аспекти от идеята за универсален безусловен доход¹⁸.

Напротив, по отношение на връзката между борбата с бедността, като национален приоритет, и средствата за справяне с нея, българските политически партии и последните няколко български правителства се придържат здраво към класическата линия: образование и квалификация-труд-обществено осигуряване - и социално подпомагане при липса на друг изход. Така например, в последната предизборна кампания и при формирането на действащия кабинет много голямо значение придоби въпросът за вдигане на минималния размер на пенсията за старост, като част от предизборната платформа на една нова политическа коалиция и от споразумението за участието ѝ в коалиционно правителство със спечелилата изборите партия¹⁹. И не на последно място, България, като страна членка на Европейския съюз, изпитва влиянието на отворения метод на координация в областта на социалното включване и социалната закрила.

¹⁵ <https://www.investitor.bg/analizi/chasove...>, www.dnevnik.bg/sviat/2017/03/13, и мн. др. достъпни в интернет публицистични и информационни материали по темата за безусловния базов доход

¹⁶ Изказване на г-н Пламен Димитров, президент на КНСБ- „Базовият доход- утопия или реалност?“-www.knsb-bg.org/index.php/всички.../4082-базовият-доход-утопия-или-реалност;

Интервю с проф. Кръстьо Петков, председател на съюза на Икономистите в България и коментар на г-н Стоян Панчев от Българското либертарианско общество- <http://bnr.bg/post/100700330/bazoviat-dohod-panacea-ili-problem-za-budjeta>; Дискуссионни материали във в-к Капитал , напр. България- Сметката просто не излиза, където се цитира и изказана по друга медия от г.н Камен Попов, в качеството му на председател на Българския съюз за директна демокрация, идея за 400-500лв. базов доход за всички пълнолетни граждани, без да отпаднат досегашните пенсии и социални обезщетения- http://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2017/02/03/2911176_smetkata_prosto_ne_izliza/ ; мнения на г-н Иван Нейков, бивш социален министър, и на г-жа Лилия Делирадева от Българския съюз за директна демокрация по темата „Възможно ли е всеки българин да получава 500лв. базов доход, децата-250?-[https://news.bg/politics/vazmojno-li-e-vseki-balgarin-da-poluchava-500-lv-bazov-dohod-detsata-250.html](https://news.bg/politics/vazmojno-li-e-vseki-balgarin-da-poluchava-500-lv-bazov-dohod-detsata-250-https://news.bg/politics/vazmojno-li-e-vseki-balgarin-da-poluchava-500-lv-bazov-dohod-detsata-250.html); и мн. др.

¹⁷ www.bbd.bg

¹⁸ Освен финландския експеримент, неизчерпателно тук могат да се посочат и други реални политически инициативи, като референдумът в Швейцария по предложение за универсален основен доход от 5.06.2016г., също така докладът Sirugue от март 2016г., поръчан от френския министър-председател, както и френския законодателен дебат относно „Дигитална Република“ от януари 2016г., като при обсъждането на Харта за дигиталната република са отхвърлени предложенията, дошли от две леви парламентарни групи, за залагане в нея на универсален базов доход, който да се експериментира във връзка с очакваните трансформации на труда, които ще дойдат в резултат на нарастващото дигитализиране на икономиката- вж.Martin, Ph., цит.сч.

¹⁹ Пенсии-200лв. минимум, кандисаха патриотите - в-к Труд, 10.04.2017г.-<https://trud.bg/%D0%BF%D0%...>

В резултат на това на 6.02.2013г. е приета Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2020. Според този документ националната цел е намаляване на хората, които живеят в риск от бедност, с 260 000 души до 2020г., като към нея са формулирани четири подцели, ориентирани към децата, към безработните, към работещите бедни и към възрастните. И в националната стратегия, и в действащия за изпълнението ѝ План за действие за периода 2017-2018г. прави впечатление, че огромно място е отделено на мерките, свързани с осигуряване на заетост. В стратегията ясно е заложена философия, която се явява несъвместима с идеята за безусловния базов доход като цялостен подход към пълно преодоляване на бедността, на социалното изключване и към отпадане на нуждата от парични социални помощи и от повечето социални услуги. В нея липсата на заетост е идентифицирана като една от основните причини за бедност и социално изключване, а ниското равнище на образование – като един от основните обуславящи бедността фактори. Това е формално вярна констатация, лишена от визионерски елемент. На нейна база за основен приоритет е заложено насърчаването на активното включване на отдалечените от пазара на труда – икономически неактивни, младежи, продължително безработни, лица на социално подпомагане с основно или по-ниско образование и без професионална квалификация или недостиг на ключови компетентности, хора с трайни увреждания, възрастни работници и др.²⁰ В този контекст не се очаква в скоро време преосмисляне на парадигмата за досегашната роля на социалното подпомагане, като последна и нежелателна от обществена гледна точка възможност за материална или социално-битова подкрепа на граждани, които не могат да си осигурят издръжка или грижи чрез собствен труд или със свои действия. Предвидените разнообразни социалноправни мерки затвърждават сегментирането на обществото чрез все по-детайлното очертаване на категории и групи уязвими, рискови или социално-слаби граждани, обект на тези мерки. Действително, приоритет №5 от Плана за 2017-2018г. носи названието „осигуряване на устойчивост и адекватност на социалните плащания“, но мерките, чрез които се обективира, се свеждат до поддържането на съществуващите видове социални помощи и социални услуги, както и до увеличаването на пенсиите за трудова дейност, отпускани в рамките на Държавното обществено осигуряване.

Може би до края на XXI век ще се случи сериозната политическа дискуссия дали някаква форма на безусловен и универсален базов доход да бъде въведена като мярка, изпращаща в историята днешната ни система за социално подпомагане, съобразно посочените по-горе в статията теоретични възгледи.

²⁰ Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2020, с.11-
<https://www.mlsp.government.bg/index.php?section=POLICIES&P=378>

Тук няма да бъдат засегнати огромният брой неизвестни, които идеята за универсален базов доход поставя пред обществото: възможно ли е да се набавят необходимите средства и откъде; каква е оптималната сума на човек и кои потребности трябва да покрива; как ще се отрази сигурната финансова обезпеченост на гражданите върху пазара на наемния труд и върху труда като човешка функция, като морална ценност и като източник на благата; как ще се отрази на личността, на семейните отношения и на обществените отношения в различни сфери на живота; и съвсем не на последно място, ще изчезне ли наистина бедността, или само ще се видоизменят проявленията ѝ. Настоящото изложение няма да навлиза и в изключително широкото поле за размисъл дали универсалният безусловен доход е нещо справедливо, нещо морално, нещо безусловно и универсално добро. В следващите редове ще бъдат накратко поставени само някои чисто правни въпроси, които биха възникнали, ако се мисли за въвеждането на универсалния базов доход като алтернатива на социалното подпомагане. Те могат да се сведат до анализ на две основни трудности, с които няма как да не се сблъска юридическата теория, а и самият законодател, по повод евентуалното въвеждане на универсален базов доход в българската правна система. Първото предизвикателство пред правната мисъл е да се съобрази дали това би било конституционносъобразно, от гледна точка на действащата Конституция на република България. Втората задача е да се определи правната природа на нововъведение от рода на универсалния безусловен доход.

Преди да се мисли изобщо за позитивна правна уредба на принципно нови, неуреджани до момента въпроси, би трябвало да се направи анализ за съответствие с основните общи конституционни принципи, които важат за съответния правен отрасъл. Ако се изхожда от онези теории, които разглеждат универсалния базов доход по-скоро като вид реформа, надграждаща и рационализираща досегашното социално подпомагане, тогава принципът на социалната държава би трябвало да бъде първият тест за конституционносъобразност²¹. От гледна точка на съдържанието на този принцип такова, каквото е изяснено от трудовоправната и осигурителноправната доктрина²² и чрез практиката на конституционния съд на република България, универсалният базов доход поставя един проблем. Социалната държава е призвана да предоставя и защитава различни видове социални права, като чрез повечето от тях тя изпълнява другата ѝ типична функция – да полага засилени грижи за уязвимите слоеве на обществото. Въвеждането на универсален базов доход, от своя страна, би довело до премахване на повечето конкретни права в областта на днешното обществено осигуряване, като за сметка на тях предостави равно парично плащане за всички, без да разграничава по никакъв признак отделни категории лица,

²¹ Средкова, К., цит.съч., с.11-12.

²² Мръчков, В., Трудово право, С., Сиби, 9-то изд., 2015, с.63-65; от него Осигурително право, цит.съч., с.49-51.

нито да отчита вид и степен на материална или друга уязвимост. Конституционната норма за социалната държава обаче има програмен характер, което значи, че социалната държава не само може, а и трябва да се развива. В този смисъл универсалният базов доход като средство за повишаване на благосъстоянието на цялото общество, и едновременно с това като опит да се разпределят по-равномерно и да се използват по-ефикасно ресурсите, ангажирани преди въвеждането му в разнородни цели и частични социални помощи и услуги, основани на изисквания и условия за отпускане, би следвало да се разглежда именно като стъпка от еволюцията на социалната държава. Ликвидирането на материалната несигурност, на риска от изпадане в бедност поради обективна липса на парични средства, която в живота произтича както от фактори, подвластни на личната воля и възможности, така и от независещи обстоятелства, поставя гражданите при равни стартови материални условия. Това би било нов вид засилена грижа за уязвимите, но освободена от битуващото днес предубеждение, че социалното подпомагане тежи на бюджета и косвено ощетява останалите граждани, тъй като средствата за него се заделят за сметка на по-лошо финансиране на други сфери, предназначени за всички. Засилена грижа, освободена и от досегашното разделянето на подпомаганите лица на „нешастни“ и „лоши“ според причините, налагащи подпомагането. Грижа, лишена и от страничния ефект на някои от предоставяните под условие социални помощи- да моделират житейските избори и да направляват свободната иначе воля на подпомаганите. Предположението, че чрез универсалния базов доход ще се премахнат най-грубите и отрицателни проявления на социално неравенство и произтичащото от тях социално изключване, които действащото социално подпомагане на практика поддържа и дори понякога многократно засилва, е още един аргумент в подкрепа на съответствието с принципа на социалната държава.

Що се отнася до другото течение в обосновката на универсалния базов доход като граждански доход²³, свързан пряко с правното положение на гражданин, то тук обосноваването на връзката с принципа на социалната държава става по-трудна. Тази концепция, при която социалното подпомагане също отпада, но като несъвместимо с едно ново право на гражданина срещу държавата - да получава от нея достатъчно средства за достоен живот, без да търпи да му бъдат поставяни условия и ограничения, заради фактическите особености на личното му положение и заради икономическото му поведение, по-скоро навежда на мисълта, че социалната държава, във вида утвърден през втората половина на XX в., е отстъпила място на някакъв нов тип държава. От гледна точка на българската конституция, едно такова виждане за граждански доход би могло да се търси евентуално като проявление на заложените също в преамбюла върховни принципи на достойнството и сигурността и на общочовешките ценности равенство, справедливост и

²³ Вж. по-горе с.4 относно възгледите на Жан-Марк Фери.

търпимост. Универсалният базов доход може да изиграе ролята на фактор, който допринася за реалното прилагане и защита на тези принципи и ценности. Те по характера си са неимуществени, но могат да бъдат сериозно подкопани и по линия на имущественото положение на личността.

Като продължение на предложения по-горе анализ се явява въпросът за съотношението на универсалния базов доход и конституционното право на социално подпомагане, закрепено във втората част на чл.51, ал.1 от Конституцията на република България. Уредбата на основното право на гражданите на социално подпомагане е едно от действащите проявления на социалната държава. Следователно, ако универсалният базов доход е мислим като мярка за оптимизация на системата за социално подпомагане, която доразвива принципа на социалната държава, то неговото въвеждане формално не би било в противоречие с конституционното право на социално подпомагане. Разбира се, поради заложените в универсалния базов доход ефект за преодоляване на бедността и тежките житейски ситуации, породени от лошо материално положение, конституционното право на социално подпомагане би трябвало да се изпразни от основната част от досегашното си съдържание, което идва от специалната законова и подзаконова уредба на подпомагането на различните категории уязвими граждани. От друга страна, фактът, че базовият доход ще се предоставя на всички, без преценка на материално положение и състояние на нужда, прави трудно мислимо той да бъде приет като законодателна проява именно на правото на социално подпомагане. Това е в още по-голяма степен валидно, ако става въпрос за теорията за „граждански доход“. На следващо място идва въпросът може ли универсалният базов доход да намери свои собствени конституционни основи по пътя на доразвитие на съществуващите конституционни разпоредби, или неговото евентуално въвеждане би се вписало само в по-мощен процес на реформиране на обществото като цяло и на конституцията в частност. Член 4, ал.2 от Конституцията прогласява, че държавата създава условия за свободно развитие на човека и на гражданското общество. Доколкото някои от теориите за универсалния базов доход акцентират именно на ограничаващата свободните избори роля както на самия недостиг на материални средства, така и на предназначения да го компенсират днешни системи за социално подпомагане, то чл.4, ал.2 от Конституцията наистина може да обогати съдържанието си с една ново материално условие за свободното развитие на личността и за участието на всички като пълноправни членове на гражданското общество. При все това, начинът, по който ще бъде решен въпросът за финансирането на универсалния базов доход, както и практическите идеи за формата и начина на отпускане и получаване на средствата от пълнолетните и дееспособни граждани и от малолетните, непълнолетните и недееспособните, би имал пряко отношение към отговора на въпроса дали ще бъде необходимо и въвеждането на специална конституционна разпоредба, която да

даде основанието и насоката за това. Преразпределение на националното богатство, което не се извършва по познатите механизми и чрез познатите системи, има голямо основание да се приеме за материя, която се нуждае от уредба на най-високо ниво- в Конституцията. Не случайно в конституционните разпоредби са намерили под една или друга форма своята уредба всички дейности, които българската държава финансира и предоставя безвъзмездно на всички граждани, например безплатното училищно образование и безплатното ползване на медицинско обслужване по чл.52, ал.1 от Конституцията.

Още по-сложен се оказва вторият въпрос. Каква може да бъде правната природа на гарантирания минимален доход. И по-конкретно- дали е мислимо да бъде въведен чрез признаване на съответно субективно право? На пръв поглед изглежда безпроблемно да се редактира текст от рода на: „Всеки гражданин има право да получава месечна парична сума, без каквито и да било условия, по ред, предвиден в специален закон.“. Уловките са най-малко две. Основна характеристика на субективното право е свободата при упражняването му от субекта, комуто е предоставено²⁴. Проблемът със свободата по отношение на ползването на гарантирания базов доход се очертава по две линии- колективна и индивидуална. Ако се приеме, че гражданите имат и правото да не се ползват от иначе гарантираното им право да получават месечна парична сума от държавата, то ефектът върху обществото и върху проблема с бедността би станал някак по-несигурен. И това важи още повече ако гарантираният базов доход се прилага като заместител на голямата част от традиционното социално подпомагане. Рискът маргинализирани, обезверени, слабо грамотни или страдащи от тежки физически или психически болести или зависимости, радикализирани верски или идеологически групи от хора, които и в момента изпитват недоверие и не се ползват от услугите на социалното подпомагане, да запазят този подход въпреки по-щедрото и лесно предлагано материално подпомагане под формата на базов и безусловен доход, ще остане. Но дори да приемем, че това е малко вероятно и „лесните“ и „достъпни“ пари ще мотивират към масово и почти без изключение упражняване на субективното право да се получава този доход, то остава индивидуалният аспект на ограничение на свободата. Той не е юридически, а вече по-скоро морален.

Би ли се чувствал свободен гражданинът, ако същевременно знае, че цената за материалната му базова независимост е в това да бъде част от гражданите на дадената държава и редовно да упражнява иначе субективното си право да получава от нея месечен доход? Не би ли се развила постепенно една връзка на принадлежност и взаимозависимост между държава и гражданин, непозната до момента и неприсъща на социалните права, които съществуват до момента?

²⁴ Повече за субективните права вж. Мръчков, В., Субективно право и субективни трудови права, цит. съч. с.72-88.

Субективните права допускат и дори насърчават различното поведение, взимането на решения, възможността за индивидуална преценка и съобразяване не само със стандартния интерес на носител на дадено право, но най-вече с конкретния личен интерес. Точно този елемент е изключително слаб при субективно право от вида на гарантирания базов доход.

Горните редове поставят само най-общи щрихи от една нова социалноправна дискусия.